

Андруковіч Г.А., студ. гр. 202а ФКіСКД
БДУ культуры і мастацтваў
Навуковы кіраўнік – Клімаў І.П.,
канд. філал. навук

ПРАБЛЕМА АСІМІЛЯЦЫІ ЛАЦІНІЗМАЎ НА *-(I)УС*, *-(I)ОН* І ДА Т. П. У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛЕКСІЦЫ (НА ПРЫКЛАДЗЕ ТЭРМІНАЛОГІІ АРХІТЭКТУРЫ)

1.Уступ. Вытокі і перадумовы праблемы. Традыцыя з'яўлення лацінскіх слоў на Беларусі вельмі даўняя і, магчыма, бярэ свой пачатак яшчэ з дагістарычных часоў, калі ірландскія і германскія місіянеры дасягалі беларускіх земляў (у 9-11 стст.). Аднак пэўныя надзейныя звесткі пра лацінскі ўплыў паходзяць толькі з кан. 14 ст., з часоў заключэння Крэўскай вуніі і хрысціянізацыі Літвы. Часамі найбольшай экспансіі лацінскай культуры і мовы можна лічыць эпоху Ренесансу і Рэфармацыі, з уласцівым гэтаму часу захапленнем антычнымі традыцыямі, а таксама перыяд Барока і Контррэфармацыі, прасякнуты духам ордэна езуітаў (з кан. 16 ст.). Як вядома, езуіты з мэтай процідзеяння Рэфармацыі актыўна пашыралі адукацыю, асноўным зместам якой было вывучэнне лацінскай мовы. У гэтых мэтах яны стварылі на Беларусі разлінаваную сетку навучальных устаноў – калегіумаў. Цяжка сказаць, на якой мове вялося навучанне ў гэтых езуіцкіх калегіумах – па-беларуску ці па-польску, але выкладанне многіх навуковых дысцыплін там адбывалася па-лацінску. Т. ч., з кан. 16 ст. можна прызнаць лацінскую адной з моў культуры і адукацыі на Беларусі. Менавіта ад таго часу можна таксама казаць пра існаванне на Беларусі даволі адметнага пласту адукаваных людзей, якія на дасканалым ці блізкім да дасканаласці ўзроўні валодалі лацінскай мовай.

На працягу ўсіх стагоддзяў існавання беларускай народнасці у яе мову адбывалася запазычанне розных слоў, у т. л. і лацінскіх. Таму лацінізмы прысутнічаюць як у старабеларускай мове [1, 2], так і ў сучаснай літаратурнай беларускай мове [3]. Аднак і там, і там яны па-рознаму

асіміляваліся, што абумоўлена гістарычнай і структурнай дыстанцыяй паміж дзвюма гэтымі мовамі (ці, дакладней, рознымі стадыямі адной мовы).

Адным з вынікаў гістарычнага развіцця беларускай літаратурнай мовы сталася нявырашанае пытанне асіміляцыі лацінскіх словаў. Напрыклад, у старабеларускай мове яны маглі перадавацца без перакладу і лацінскімі літарамі нават у кірылічных тэкстах [1]. Аднак тады ўвогуле не існавала аднастайных прыёмаў перадачы лацінізмаў у кірылічных тэкстах, таму лацінізмы ў старабеларускай мове мелі паралельна некалькі напісанняў. На момант складвання літаратурнай мовы ў 20 ст. сітуацыя ўскладнілася ўплывамі розных іншамовных традыцый адаптацыі лацінізмаў – польскай і рускай. Дадзены перыяд прыйшоўся на перыяд кваліфікацыі беларускай мовы і, зразумела, абумовіў супярэчлівыя вынікі асіміляцыі лацінізмаў у сучаснай літаратурнай мове.

2. Пастаноўка праблемы. Спецыфіка беларускай мовы ў засваенні лацінізмаў заключаецца ў тым, што ў ёй адлюстравана моцны ўплыў расійскай і польскай літаратурных моваў, якія, у сваю чаргу, па-рознаму падыходзяць да засваення лацінскай лексікі. Польская літаратурная мова, якая карыстаецца лацінскім алфавітам, у большасці выпадкаў падае лацінскі тэрмін у першасным выглядзе, без фанетычнай ці марфалагічнай адаптацыі. Руская, якая ўжывае кірылічны алфавіт, падае лацінскія тэрміны ў крыху скажоным выглядзе, з фанетычнай ці марфалагічнай адаптацыяй, вагаючыся ад транслітарацыі да транскрыпцыі. Але беларуская мова, якая карыстаецца кірылічным алфавітам, не можа проста скапіяваць расійскі досвед літаратурнага нармавання лацінскай лексікі. Па-першае, беларуская мова знаёмая з лацінізмамі яшчэ са старабеларускага перыяду. Па-другое, яна мае ў сваім складзе набыткі не толькі рускага, але і польскага ўплыву, які прадстаўлены як ў сучаснай мове, так і ў выглядзе т. зв. тарашкевіцы – ранейшага варыянту літаратурнай мовы, што склаўся ў 1-й пал. 20 ст.

Матэрыялам для дадзенай працы паслужыла група тэрмінаў архітэктуры, якія ў лацінскай мове маюць канчаткі *-(i)um*, *-(i)on* (т. ч.,

часткова – грэчаскага паходжання). Гэтая група найбольш выразна ілюструе праблему лацінскай лексікі ў беларускай літаратурнай мове. Дадзеныя тэрміны прысутнічаюць таксама ў рускай мове, дзе яны перадаюцца праз канчаткі на *-ий*, *-ый*. Выкарыстанне такіх канчаткаў не толькі не ўласціва беларускай мове, але і супярэчаць прынцыпам беларускай марфемікі. “Кожная мова мае свае адметныя марфемы, мадэлі і сродкі словаўтварэння (фарманты) і формаўтварэння (фарматывы). Напрыклад, у расійскай мове надта пашыраная фінальная марфема *-ий* / *-ый*. [...] Беларускай літаратурнай мове такая марфема-канчатак і марфема-суфікс неўласцівыя, гэта зусім чужыя для яе афіксы. [...] Усё згаданае ёсць найлепшы доказ і паказчык натуральнасці афармлення ў беларускай мове лексемаў без гэтых фіналі *-ий* / *-ый*, бо яна супярэчыць марфалагічнай і словаўтваральнай сістэмам беларускай нацыянальнай мовы, расхіствае іх, вядзе да разбурэння” [4].

3. Агляд магчымых шляхоў вырашэння праблемы. На сённяшні дзень у беларускім грамадстве існуюць розныя падыходы і канцэпцыі адносна літаратурнага ўнармавання запазычаных словаў. Але ўсе падыходы і канцэпцыі вагаюцца ў дыяпазоне паміж дзвюма крайнасцямі – прынцыпам пурызму і прынцыпам непасрэднага запазычання.

Прынцып пурызму прадугледжвае пазбяганне іншамоўных слоў у літаратурнай мове праз падбор або праектаванне “сваіх”, уласных тэрмінаў, як штучна створаных паводле тых або іншых мадэляў, так і “запазычаных” з дыялектаў. Праз гэты метады прайшлі многія літаратурныя мовы Еўропы ў 18-20 стст. (нямецкая, венгерская, чэшская, польская, фінская, французская і г.д.).

Прынцып непасрэднага запазычання прадугледжвае ўключэнне ў літаратурную мову ўсіх замежных запазычанняў для новых паняццяў ці рэалій, якія, як правіла, прыходзяць з-за мяжы. У гэтым выпадку, як правіла, запазычаныя тэрміны крыху асімілююцца, хаця часта захоўваюць у моўнай сістэме сваё выразнае замежнае паходжанне. Гэты прынцып пануе ў расійскай, англійскай і іншых мовах Еўропы.

Разгледзім некалькі прыкладаў таго, як абраныя тэрміны архітэктуры на *-(i)ус*, *-(i)он* асімілююцца пры розных падыходах і ў розных моўных сістэмах:

а) лац. AKROTHERION (элемент ляпнога дэкору) →польск. AKROTHERION (3) →рас. АКРОТЕРИЙ (4) →бел. АКРАТЭРЫЁН. Тут бачна, што польская мова папросту захоўвае лацінскае слова без зменаў [5], чаму спрыяе і ўжыванне ў польскай мове лацінскага алфавіту, і глыбокія гістарычныя карані лаціны ў Польшчы. Расійская традыцыя, запазычваючы лацінскі тэрмін, замяняе канчатак *-ion* на *-ий* [6]. Для беларускай практыкі не падыходзяць ні польскі, ні расійскі прыклады, паколькі беларуская мова ўжывае кірылічны алфавіт, але для яе, як ужо было адзначана вышэй, неўласцівыя канчаткі на *-ій/-ый*. Таму можна прапанаваць захаванне фіналі лацінскага слова з адпаведнай адаптацыяй да фанетычных уласцівасцяў беларускага маўлення.

б) лац. BIFORIUM (дзвюхчасткавае аркавае вакно) →польск. BIFORIUM (3) →рас. БИФОРИЙ (4) →бел. БІФОРЫУМ. Тут ужываецца той самы падыход, як і вышэй.

в) лац. IMPLUVIUM (чатырохвугольны басейн у антычным доме) →польск. IMPLUVIUM (3) →рас. ИМПЛЮВИЙ (4) →бел. ІМПЛЮВІУМ. Тая ж, што і вышэй, заканамернасць.

Да гэтай самай групы належаць наступныя лацінізмы: *aegikranion*, *anthemion*, *apodyterium*, *arcosolium*, *atrium*, *baptysterium*, *bukranion*, *buleuterion*, *caldarium*, *coemeterium*, *compluvium*, *cyborium*, *dormitorium*, *epitafium*, *frigidarium*, *gimnazion*, *gynecium*, *hypotrachelion*, *interkolumnium*, *kenotafium*, *kimation*, *kolegium*, *kolumbarium*, *lapidarium*, *lararium*, *lektorium*, *mauzoleum* і г.д. З іх у сучасных слоўніках беларускай мовы адзначаны толькі словы: *маўзалеі*, *калумбарый* (але з іншым значэннем), *калегіум*, *лектарый*, *атрыум*.

З вышэйпрыведзенага становіцца відавочнай патрэба для беларускай лексікі ва ўласнай методыцы літаратурнага ўнармавання разглядаемай групы словаў.

4. Прапануемая методыка літаратурнага ўнармавання. Дзеля атрымання пэўнай методыкі, якая не будзе суб'ектыўнай, а будзе гістарычна і лінгвістычна абгрунтаванай, неабходна ўлічваць наступнае:

а) метадычная канцэпцыя можа ахопліваць толькі пэўную групу тэрмінаў;

б) пры распрацоўцы методыкі неабходна найперш прааналізаваць заканамернасці, што аб'ядноўваюць разглядаемую групу і адасабляюць яе ад іншых;

в) неабходна вызначыць месца разглядаемай групы і яе значэнне для развіцця літаратурнай мовы і шырэй, нацыянальнай культуры на пэўным гістарычным этапе.

г) неабходна аб'яднаць і класіфікаваць усе крытэры, што могуць быць ужытыя для ўнармавання разглядаемай групы тэрмінаў

Для разгледжанага намі корпусу слоў трэба адзначыць наступнае:

1) корпус словаў мае лацінскае паходжанне;

2) корпус з'явіўся як прамое запазычанне ад носьбітаў лацінскай мовы праз навучанне ў езуіцкіх калегіюмах будаўнічых дысцыплінаў (напрыклад, у Полацкім), праз навучанне жыхароў Беларусі ў еўрапейскіх універсітэтах на лацінскай мове;

3) корпус адлюстроўвае еўрапейскую навуковую спадчыну на Беларусі і зафіксаваны непасрэдна ў навуковых тэкстах;

4) перадача дадзеных лацінскіх тэрмінаў лацінскім алфавітам, а не кірылічным таксама мае права, паколькі адпавядае беларускай літаратурнай традыцыі.

Прапануемая канцэпцыя прадугледжвае для разглядаемай групы тэрмінаў транслітарацыю з лацінскага арыгіналу ў кірылічны алфавіт з захаваннем лацінскага канчатку на *-(i)ус, -(i)он*, што адпавядае, з аднаго боку,

канцэпцыі гістарычнай пераемнасці антычнай спадчыны на беларускіх землях, з іншага – марфалагічнай і словаўтваральнай сістэме беларускай літаратурнай мовы.

Літаратура:

1. Будзько, І. У. Рэлігійны слоўнік старабеларускай мовы: каля 4000 слоўн. арт. / І. У. Будзько. – Баранавічы: Баранав. узбуйн. друк., 2003.
2. Гістарычная лексікалогія беларускай мовы. Мн.: «Навука і тэхніка», 1970. С. 104-113.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Мн.: «Беларуская навука», 1994.
4. Сцяцко, П. Культура мовы / П. Сцяцко. – Мн.: Тэхналогія, 2002.
5. Słownik terminologiczny sztuk pięknych. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1969.
6. Баторевич, Н.И. Архитектурный словарь / Н.И. Баторевич, Т.Д. Кожицева. – СПб.: Стройиздат, 1999.